

LÉSZAI Lehel¹:

Kultúrák és lelkeségek törésvonalán

Abstract. At the Crossroads of Cultures and Spiritualities

In the Gospel of John, Chapter 4, we read of a peculiar encounter. A Samaritan woman meets a Jewish rabbi at a rather unusual time of the day at a well. It is a difficult task to have a clear picture of who the Samaritans were exactly, but we may assume three theories about them. The first approach is connected to the view of how the Samaritans perceive themselves. They see themselves as the true Israel and everyone else as heretics. Their own Torah inherited from Moses is the genuine one, and the others have just falsified it. The second approach belongs to the Judeans. They regard as valid what we can read in the Jewish Old Testament, in the Second Book of Kings, Chapter 17, verses 24–41. According to this view, the Samaritans' origin can be traced back to the Mesopotamian immigrants. Some Israelites mixed with pagans. After their return from the Babylonian captivity, the Jews refused to rebuild the Temple together with the Samaritans. This led to the building of a new temple by the Samaritans, and hence tensions arose between Jews and Samaritans. The third view can be called the scientific approach. According to this, there was no disruption in the 5th century BC between Samaritans and Jews. Assyrians settled the Samaritans. The Jews looked at them with suspicion because of their ethnic and mainly religious background. The actual drifting apart became obvious in the 2nd century BC and after their temple was destroyed. The Samaritans

¹ Egyetemi docens, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Református Tanárképző és Zeneművészeti Kar; e-mail: lehel.leszai@ubbcluj.ro.



worked on their own Pentateuch and had their own priesthood, and these facts became a fundamental difference between them. Since then, the Jews have regarded Samaritans as pagans and as their enemies.

In John 4, at the beginning, the woman sees in the man a traditional enemy, but her attitude slowly changes. She is not sure if her conversational partner is greater than Jacob, who was their highly esteemed predecessor. At a certain point of their discussion, the unnamed woman calls the rabbi “Sir” and regards him as a prophet. The woman has strong doubts about Jesus being the Christ to come and whom the Samaritans have been expecting. At the end of this conversation, the woman changes her attitude, speaks without hindrance about the young rabbi, and recognizes with her fellow villagers that this is the long-expected Saviour. The woman’s openness is remarkable, who is not stuck with her predefined ideas but is ready to listen carefully to the man whom at first she identified as her enemy. In this Gospel, we can read many stories. One of them is Nicodemus, who is not entirely sure about what Jesus asks of him. Jesus’s disciples are often perplexed and confused when their Master speaks to them. Here we can read of a woman who understands Jesus and recognizes Christ in him. She does not merely believe in Jesus but becomes a missionary among her fellow Samaritans. There is a huge difference between them at the beginning, but they slowly start to approach each other, and the woman is converted in the end. Her life is helped and influenced dramatically and existentially by the patience and understanding of Jesus.

Keywords: Samaritan, Jew, Jesus, well, Gerizim

János evangéliuma több személyes találkozásról szóló történetet is elmesél. A találkozás előtt, melyet vizsgálunk, János lejegyzí a papok és levíták, valamint Keresztelő János közötti találkozást (Jn 1,19–28). Azután Jézus találkozik Keresztelő Jánossal (1,29–34), majd János tanítványai találkoznak Jézussal (1,35–40), András a bátyjával, Péterrel (1,40–41), Péter Jézussal (1,42), Jézus Fülöppel (1,44), Fülöp Nátánaéllal (1,43–46) és Nátánaél Jézussal (1,46–51). A második fejezetben Jézus anyjával, a szolgálkkal és a kánai menyegzőn résztvevő emberekkel beszélget (2,1–12), majd szembeáll a kereskedőkkel, pénzváltókkal és a zsidókkal a jeruzsálemi templomban

(2,13–25). A harmadik fejezetben az evangélista lejegyzi a Nikodémus és Jézus közötti párbeszédet (3,1–21), és a negyedik fejezetben, majd azt követően is számos találkozás történetével folytathatnánk a sort. A lényeg, hogy minden találkozás nyomot hagy mindkét fél életében – még ha nem is tudnak róla –, ami lehet pozitív vagy negatív.

János 4,1–42 Júdeában kezdődik Jézussal, ahol meghallja, hogy a farizeusok között azt beszélik, ő többet kereszstel, és több tanítványt nyer meg, mint János. Hogy ne versengjen Jánossal, Galileába indul. Ezen az úton át kell haladnia Samárián. Fel kell tennünk a kérdést: mi Samária, és kik a samaritánusok? Ez érdekes téma, mivel két nemzet, két kultúra és két vallás találkozik a kútnál; nincsenek messze egymástól, mégis ellenségeskednek.

1. A samaritánusok

Sok kutató tekinti a samaritánusokat a judaizmus egyik ágának vagy szektájának. Identitásuk kérdése szorosan kapcsolódik eredetükhöz.² A samaritánusok Izrael északi törzseinek (különösen Efraim és Manassé) leszármazottjaiként tekintenek önmagukra, akiket az asszírok győztek le Kr. e. 722-ben. Ezzel szemben a zsidók Júda déli törzsének leszármazottjai. A samaritánus közösség egy több mint kétezer éves történelemmel rendelkező szubkultúra.³ Két klasszikus megközelítés szerint a samaritánusok vagy hamis izraeliták voltak, akik furcsa módon idegen istenek kultuszát ötvözték a jahvizmussal,⁴ vagy fél zsidók egy felhígult Tórával.

Először is a 2Kir 17,24–41 szerint a Samária 721-es deportálása után öt nemzetből behozott telepéseknek (Bábelből, Kútából, Avvából, Hamátból és Szefarvajimból) meg kellett tanulniuk Bételben némi helyi jahvizmust, de „mind a mai napig” (Ant. 9.290)

² PUMMER, Reinhard (2016): *The Samaritans. A Profile*. Grand Rapids, Michigan – Cambridge, U.K., William B. Eerdmans Publishing Company. 15.

³ ANDERSON, Robert T., GILES, Terry (2002): *The Keepers. An Introduction to the History and Culture of the Samaritans*. Peabody, Massachusetts, Hendrickson Publishers. 6.

⁴ HJELM, Ingrid (2004): *Jerusalem's Rise to Sovereignty. Zion and Garizim in Competition*. Journal for the Study of the Old Testament. Supplement Series 404. Copenhagen International Seminar 14. London – New York, T&T Clark International. 32.

ragaszkodtak korábbi istentiszteleti szokásaikhoz. Lehetetlen lett volna elhurcolni az összes eredeti samáriait; néhányan közülük hátramaradtak, és következképpen keveredtek az újonnan érkező idegenekkel. Ami a déli királyság izraelitáit illeti, ez a viselkedés szégyen volt, mivel kizárólagos izraelita etnikai tisztaságuk elvesztését jelentette. A Médeába elhurcolt samaritánusok többsége soha nem tért vissza. Ennek során a maguk részéről keveredtek a médekkel, átvették idegen szokásaikat; ezért is emlegetik őket gyakran „az elveszett tíz törzsként”. Azok, akik hátramaradtak Samáriában, és keveredtek az új lakosokkal, szintén elvesztették jogukat, hogy tisztán izraelitának nevezhessük őket.⁵

Másodszor Josephus később beszámol arról (Ant. 11:302–45), hogy a perzsa időszak végén mindenkit, aki samáriai asszonnyal házasodott, kiutasítottak Júdeából, de Szanballat, Samária kormányzója befogadta őket. Utóbb a Tíruszt ostromló (332) Alexandrosz megadta a Garizím-templom építésének jogát, a zsidó nemzet hitehagyottjai pedig odaköltöztek. Étienne Nodet kizárja ezt a második lehetőséget, mert ellentmond a régészeti felfedezéseknek.⁶

A két klasszikus nézet megvizsgálása után egy harmadik megközelítés bontakozik ki, mely szerint az izraelita-samaritánusok és az asszír uralkodók által behurcolt idegenek két különböző csoportot alkottak. Az első csoport az északi izraelita eredet és hagyomány folytatása. A judaizmus és a samaritanizmus közötti fő különbség a szent központ kérdése: a judaizmusé a Templom-hegy, a samaritanusoké a Garizím-hegy; ezzel a földrajzi eredettel kezdődött a két csoport közötti különbség, melyből aztán két külön nemzet lett. A „samaritánus” kifejezés Samária régió nevéből származik. A történelem eseményei következtében 1919 márciusára a samaritanus közösség mindössze 141 főre csökkent.⁷ Vallástörténeti szempontból a samaritanusok nem elhanyagolhatók, mivel a zsidók mellett az ókori Palesztina fontos és nagy vallási közössége voltak. Máig

⁵ KOK, Jacobus (Kobus) (2017): *New Perspectives on Healing, Restoration and Reconciliation in John's Gospel*, In: *Biblical Interpretation Series*. 149. Leiden – Boston, Brill. 253.

⁶ NODET, Étienne (2014): *Editing the Bible: Alexandria or Babylon?* In: Thompson, Thomas L. – Wajdenbaum, Philippe (szerk.): *The Bible and Hellenism. Greek Influence on Jewish and Early Christian Literature*. Copenhagen International Seminar. Durham, Acumen. 37–38.

⁷ TSEDAKA, Benyamim (2017): *Understanding the Israelite-Samaritans from Ancient to Modern*. Jerusalem, Carta Jerusalem. 5–7.

folyamatosan létező⁸ közösségről van szó, melynek 2019 elején 800 tagja volt. Soha nem veszítették el egyedi státuszukat és nem halványodott el önmagukról alkotott képük. Saját írásuk az ősi héber írásforma, saját nyelvüként beszélik az ősi héber dialektust, melyet a zsidók az időszámításunk szerinti első évezred elejéig beszéltek.

Robert T. Anderson és Terry Giles állítja, hogy a qumráni anyagok huszadik század végi és huszonegyedik század eleji történeti kutatása, régészeti ásatása és részletes szövegvizsgálata alapján újraértékelésre szorulnak a samaritánusok származásával kapcsolatos eddigi következtetések. Kiterjedt kutatásaik alapján megerősítik, hogy három versengő narratíva vonatkozik a samaritánus vallási közösség eredetére: a samaritánus közösség saját elbeszélése, az ősi júdeai közösség elbeszélése, mely az Ószövetségben található és melyet különleges módon értelmez Josephus az írásaiban, valamint a modern kritikai tudósok által fenntartott narratíva. Ezen elbeszéléseken belül is számos eltérés van.

1.1. A samaritánus megközelítés

A **samaritánus változat** szerint ők az eredeti és igazi izraeliták, míg a zsidók eltévelyedtek. Középkori krónikáikban a zsidókat „Izrael megtévedt fiainak”, „lázádoznak”, „eretnekeknek” vagy „a tévedés népének” nevezik.⁹ A samaritánusokat négy hitelv vezérli: a) egy az Isten, aki Izrael Istene; b) egy próféta van, Mózes, Amrám fia; c) egy szent könyv van, a Pentateuchosz; d) egy szent hely van, Garizím hegye. Ezekhez adódik még a Tahebben, József fiában való hit, aki „Mózeshez hasonló próféta”, és az utolsó időkben, a harag és ítélet napján fog megjelenni.¹⁰ A samaritánus közösség jeleníti meg a tiszta Izraelt, belőle szakadt ki a többi csoport. Ugyanígy az általuk megőrzött mózesi Tórát tekintik a hiteles szövegnek, míg a judaizmus többsége által kedvelt szöveg szerintük Sámuel mentora, Éli eretnek munkája, amelyet a központi jeruzsálemi hamis kultusz terjesztett, később pedig Ezsdrás bővítette tovább félrevezető munkássága során. Schur

⁸ HORST, Pieter W. van der (2006): Jews and Christians in Their Greco-Roman Context. Selected Essays on Early Judaism, Samritanism, Hellenism, and Christianity, In: *Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament 196*. Tübingen, Mohr Siebeck. 134.

⁹ PUMMER (2016), 9.

¹⁰ TSEDAKA (2017), 14.

megerősíti, hogy a samaritánusok, akárcsak a zsidók, nemcsak egy vallás, hanem egy nép és egy nemzet voltak.¹¹ A két különböző Pentateuchosz kialakulása egy nagyobb kép szerves része.¹² A samaritánus bibliaértelmezésre belső konzervativizmus jellemző.¹³ Étienne Nodet elismeri, hogy a történelmet mindig a győztesek írják, ez esetben a júdeai zsidók.¹⁴ A samaritánusok önmagukra a zsidók által elhagyott izraeli hagyományok „megtartóiként”¹⁵ vagy „örzőiként” tekintenek.¹⁶ Nodet képviseli azt a történet-kritikai irányzatot, mely alátámasztja az ősi samaritánus eredet központi téziséét, melyet a hagyományos samaritánus közösség is támogat. Azt állítja, hogy a samaritánus közösség gyökerei a távoli múlt északon élő emberei között találhatóak, akiket nem számúztak a babiloniak, és akik az eredeti izraelitákat alkották.¹⁷ Azzal is érvel, hogy a sikemi samaritánusok a korai izraeliták örökösei, és nem egy hanyatló zsidó szekta, ahogy azt a régi júdeai hagyományok és sok modern tudós állítja. Garry N. Knoppers arra a következtetésre jut, hogy a samaritánus hagyományban az első alapvető törés az északi és déli törzsek között Izrael korai történetében következett be, nagyjából két és fél évszázaddal az országba való bejövetelük után. A fő felbujtó az idős Éli pap volt, aki

¹¹ SCHUR, Nathan (1989): *History of the Samaritans*. Beitrage zur Erforschung des Alten Testaments und des Antiken Judentums, Band 18. Frankfurt am Main – Bern – New York – Paris, Verlag Peter Lang. 11.

¹² KNOPPERS, Garry N. (2013): *Jews and Samaritans. The Origins and History of Their Early Relations*. Oxford, Oxford University Press. 216.

¹³ MORGENSTERN, Matthew (2010): הברכה המשולשת בתורה The Hebrew, Aramaic and Arabic Versions of the Samaritan Pentateuch, In: Mor, Menachem – Reiterer, Friedrich V. (szerk.): *Samaritans: Past and Present. Current Studies. Studia Judaica*. 53, *Studia Samaritana*. 5. Berlin – New York, De Gruyter. 134.

¹⁴ NODET, Étienne (2010): *Samaritains, Juifs, Temples*. Cahiers de la Revue Biblique 74. Pende, J. Gabald et C^{ie} Éditeurs. 79.

¹⁵ Coggins megemlíti, hogy a samaritánusok öntudatosan a Tóra igazi megőrzői voltak. COGGINS, R. J. (1975): *Samaritans and Jews. The Origins of Samaritanism Reconsidered. Growing Points in Theology*. Oxford, Basil Blackwell. 12.

¹⁶ SCHORCH, Stefan (2004): *Die Vokale des Gesetzes. Die samaritanische Lesetradition als Textzeugin der Tora*. Beihefte zur Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft, Band 339. Berlin – New York, Walter de Gruyter. 14.

¹⁷ NODET, Étienne (1997): *A Search for the Origins of Judaism. From Joshua to the Mishnah*. Ford. Ed Crowley. Journal for the Study of the Old Testament. Supplement Series 248. Sheffield, Sheffield Academic Press. 200–201.

elhatározta, hogy elszakad a Garizím-hegyi központi szentély istentiszteletétől. Döntése, hogy új istentiszteleti rendszert alapít Silóban, nagy jelentőséggel bírt.¹⁸ A Garizím-hegyi templom nagy jelentőségűnek tűnik a zsidók szempontjából a sikemi samaritánusokat illetően.¹⁹ Nodet úgy gondolja, hogy a korai samaritánusok egy Sikem-központú Jahve-kultuszhoz kapcsolódtak, mely erősen kötődött a Jákóbbhoz és Áronhoz kapcsolódó hagyományokhoz, és amely átkerült a közeli Garizímbe legkésőbb a Kr. e. 4. sz. közepén. A babiloni fogságból visszatérőkkel való kölcsönhatás néhány közös szokást (például a heti sabbátot) és közös Pentateuchoszt eredményezett. Már Órigenész felismeri, hogy a samaritánusok tisztelik a Pentateuchoszt, de a prófétákat nem.²⁰ Egy meglehetősen hosszú teológiai vita alakult ki a Deuteronomium történeti eredetéről. Schorch felülvizsgálta a kérdést, és azt a következtetést vonta le, hogy a Deuteronomium az északi királyságból ered, amit a déliek átvettek.²¹ Elkerülhetetlenül feszültség keletkezett a két csoport között, amiért a jeruzsálemiek ragaszkodtak hozzá, hogy egyedül ők „egész Izrael” örökösei.

1.2. A júdeai megközelítés

A **júdeai megközelítés** ugyanezeket a kérdéseket általában a 2Kir 17,24–41 olvasásával kezdi, amely számot ad a samaritánusok eredetéről. Ez az olvasat a közösség nyomait a mezopotámiai kényszerbevándorlókig vezeti vissza, akik felvették a jahvizmus

¹⁸ KNOPPERS, Garry N. (2012): Samaritan Conceptions of Jewish Origin and Jewish Conceptions of Samaritan Origins: Any Common Ground? In: Frey, Jörg – Schattner-Rieser, Ursula – Schmid, Konrad (szerk.): *Die Samaritaner und die Bibel. The Samaritans and the Bible. Historische und literarische Wechselwirkungen zwischen biblischen und samaritanischen Traditionen. Historical and Literary Interactions between Biblical and Samaritan Traditions. Studia Judaica. 70. Studia Samaritana. 7.* Berlin – Boston, De Gruyter. 81.

¹⁹ NODET, Étienne (2011): *Israelites, Samaritans, Temples, Jews*, In: Zsengellér József (szerk.): *Samaria, Samaritans, Samaritans. Studies on Bible, History and Linguistics. Studia Judaica. 66. Studia Samaritana. 6.* Berlin – Boston, De Gruyter. 121–122.

²⁰ ANDERSON, Robert T. – GILES, Terry (2005): *Tradition Kept. The Literature of the Samaritans.* Peabody (Massachusetts), Hendrickson Publishers. 6.

²¹ SCHORCH, Stefan (2011): *The Samaritan Version of Deuteronomy and the Origin of Deuteronomy*, In: Zsengellér József (szerk.): *Samaria, Samaritans, Samaritans. Studies on Bible, History and Linguistics. Studia Judaica. 66. Studia Samaritana. 6.* Berlin – Boston, De Gruyter. 35–36.

egy eretnek formáját. Ez a nézőpont a samaritánusokat azonosítja a történet tárgyaként a 29. versben. Anderson és Giles azt állítja, hogy közelebbről vizsgálva a „samaritánus nép” kapcsolata nem világos a samaritánus vallási csoporttal, nem összetévesztendők a samaritánusokkal. John Bowman ugyanezt a nézetet vallja.²² Josephusnak a 2Kir 17. fejezetéhez fűzött magyarázata (Ant. 9.288–291) befolyásolta a széles körben elterjedt felfogást, hogy a Királyok könyvének szerzője a samaritánusokra utal. Azt írta, hogy a Samária környékéről elhurcoltakat kuteánusoknak nevezték a héber nyelvben, görögül viszont samaritánusoknak. Miután feltételezte, hogy kapcsolat van a kuteánusok és samaritánusok között, leírta a zsidók és samaritánusok közötti konfliktust Dáriusz idejében (Ant. 11.84–119), majd a szakadás megerősödését Antiókhosz „Epifánész” uralkodásának idején (A.J. 12.257). Pummer állítja, hogy a rabbinikus források a samaritánusokat pejoratív módon kuthim (kuteánus) néven emlegetik²³ egy hely után, ahonnan az idegen telepesek származtak – Kúta Mezopotámiában volt (50 km-re északkeletre Babilontól, a mai Hila, mely 85 km-re fekszik Bagdadtól délre). A samaritánusok ezt a megnevezést önmagukra nézve megalázónak tekintik.²⁴ Valójában Ezsdrás–Nehémiás hazatérői utasítottak el minden kapcsolatot a helyi izraelitákkal (Ezsd 4,1–3),²⁵ a templom újjáépítésében való segítségüket is. Ez eredményezte az új templom építését a samaritánusok által. Josephus is említést tett egy samaritánus templom létezéséről a Garizím-hegyen. Nem foglalta bele őket a zsidó szektákat felsoroló listájába, ezzel jelezve, hogy különálló nemzetként (ethnoszként) tekintett a samaritánusokra (Ant. 10.184, 17.20, 18.85), mely teljesen párhuzamosan, függetlenül a zsidóktól létezett, saját politikai törekvésekkel.²⁶

²² BOWMAN, John (1975): *The Samaritan Problem. Studies in the Relationship of Samaritanism, Judaism, and Early Christianity*. Ford. Alfred M. Johnson, Jr. Pittsburgh Theological Monograph Series 4. Pittsburgh, Pennsylvania, The Pickwick Press. 4.

²³ PUMMER, (2016) 13.

²⁴ BEN-ZVI, Jizhak (1992): The Origin of the Samaritans and Their Tribal Divisions, In: Dexinger, Ferdinand – Pummer, Reihard (szerk.): *Die Samaritaner. Wege der Forschung*, Band 604. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft. 187.

²⁵ NODÉ (2014), 43.

²⁶ FELDMAN, Louis H. (1996): *Studies in Hellenistic Judaism*. Arbeiten zur Geschichte des Antiken Judentums und des Urchristentums XXX. Leiden – New York – Köln, E. J. Brill. 117.

1.3. A tudományos történet

A samaritánus és júdeai történet bemutatása után *a tudományos történet* következik. Felismerve a Josephus által közölt beszámoló tendenciózus és következetlen természetét és a 2Kir 17-tel kapcsolatos problémákat, a modern samaritánus tudományosság azért küzd, hogy rekonstruálja az eredettörténetet, mely igazságosan számba veszi az összes bizonyítékot és azok hiányát is. A modern tudósok arra következtetnek, hogy nem volt szakadás a samaritánusok és zsidók között a Kr. e. 5. században. A samaritánusok eredetéről a következő rekonstrukció elég széles tudományos támogatást élvez. Sikem városát samáriai nemesek építették újjá egy görög főuruk elleni sikertelen lázadás után. Ennek az asszírok által áttelepített csoportnak (2Kir 17) hosszú története van a Jeruzsálemmel szembeni ellenségeskedésben, és gyanakodva tekintettek rájuk a júdeaiak vegyes etnikai és vallási eredetük miatt. Sikem újjáépítése közben a samaritánusok Garizímben emeltek egy szentélyt JHWH-nak, és ragaszkodtak ősi jahvista hagyományaikhoz. A samaritánusok által alapított garizími papság független volt a jeruzsálemi papságtól. Ahogy a kapcsolat romlott a Szeleukidák és Ptolemaioszok között a Kr. e. 2. században, szakadás történt a zsidók és a samaritánusok között. A feszültség a hasmóneus király, Ióannész Hürkanosz alatt tetőfokára hágott, aminek következménye volt a garizími templom Kr. e. 128-as, majd a sikemi templom 107-es lerombolása. A Kr. e. 2. században a samaritánusok megszerkesztették a Pentateuchosz egy változatát, azt állítva, hogy ez a legitim Pentateuchosz, elutasítva ezzel a prófétákat és az írásokat. A versengő szövegváltozatok véglegesítették a zsidók és samaritánusok közötti szakadást. A masszoréta szövegektől eltérően a samaritánus Pentateuchosz „eredeti” szövegei nem elérhetőek a késő középkor előtről (1149, 1219 és 1345).²⁷ A samaritánus irodalom vallásos irodalom.²⁸ A qumráni papiruszokban is olvashatunk a samaritánusokról, például egy ott talált, Józsefről szóló szöveg (4Q372 1) lejárato

²⁷ HJELM, Ingrid (2000): *The Samaritans and Early Judaism. A Literary Analysis*. Journal for the Study of the Old Testament. Supplement Series 303. Copenhagen International Seminar 7. Sheffield, Sheffield Academic Press. 83.

²⁸ BOWMAN, John (szerk.) (1977): *Samaritan Documents Relating to Their History, Religion and Life*. Ford. John Bowman. Pittsburgh Original Texts and Translation Series 2. Pittsburgh, Pennsylvania, The Pickwick Press. i.

módon beszél a samaritánusokról.²⁹ Kartveit feltételezi, hogy az elkülönülés, szakadás vagy szétválás előfeltétele egy korábbi egység, ami azonban kétséges. A visszatérők azzal hozták létre a szakadást vagy szétválást, hogy nem voltak hajlandóak együttműködni az ország népével.³⁰ Az egyre alaposabb ásatások a Garizím-hegyen, a második templom korabeli kapcsolatok jobb megértése Samária és Júdea között és a qumráni anyagok vizsgálata mind új fényt vetnek a samaritánus nép eredetére. A legtöbb tudós egyetért abban, hogy nem volt szakadás a samaritánusok és zsidók között a Kr. e. 5. században. A két csoport közti szembenállás fokozatosan, egyenetlenül és hosszan alakult ki.³¹ Menachem Mor még későbbre tolja a szeparáció időpontját, amikor feltételezi, hogy a Bar Kochba lázadások (Kr. u. 132–135) utáni demográfiai változásokat követően a zsidók pogányoknak kezdték tekinteni a samaritánusokat.³²

Bob Becking helyesen állapítja meg: „A samaritánusok eredetét még mindig a múlt homálya fedi.” Hogy mikor, hol és hogyan alakult ki ez a (judaizmushoz közeli, Izraelben és Palesztinában még mindig élő) vallás, az még jó ideig tudományos vita tárgya marad. Az Újszövetség jól ismert szövegei (Lk 10,30–37; Jn 4) azt jelzik, hogy a Kr. u. 1. századra megtörtént az utak szétválása. Jézus idejére a judaizmus és a samaritánus vallás két különálló vallássá fejlődött.³³

²⁹ ZANGENBERG, Jürgen (1994): *SAMAREIA. Antike Quellen zur Geschichte und Kultur der Samaritaner in deutscher Übersetzung*. Texte und Arbeiten zum neutestamentlichen Zeitalter 15. Tübingen und Basel, Francke Verlag. 333–334.

³⁰ KARTVEIT, Magnar (2009): *The Origin of the Samaritans*. Supplements to Vetus Testamentum, Vol. 128. Leiden – Boston, Brill. 370.

³¹ ANDERSON, Robert T. – GILES, Terry (2012): *The Samaritan Pentateuch. An Introduction to Its Origin, History, and Significance for Biblical Studies*. SBL Number 72. Atlanta, Society of Biblical Literature. 7–22.

³² MOR, Menachem (1989): The Samaritans and the Bar-Kokhbah Revolt, In: Crown, Alan D. (szerk.): *The Samaritans*. Tübingen, J.C.B. Mohr (Paul Siebeck). 31.

³³ BECKING, Bob (2007): Do the Earliest Samaritan Inscriptions Already Indicate a Parting of the Ways? In: Lipschits, Oded – Knoppers, Gary N. – Albertz, Rainer (szerk.): *Judah and the Judeans in the Fourth Century B.C.E.* Indiana, Eisenbrauns, Winona Lake. 213.

2. Jézus és a samáriai asszony párbeszéde

János 4. fejezete egy négyszemközti találkozást mutat be nekünk Jézus és egy vallásos kereső között, ahogy az János evangéliumában gyakori.³⁴ Culpepper azt sugallja, hogy mikor János a pátriárkákra, kútra és egy nőre utal, egy ószövetségi eljegyzési típusú jelenetet idéz fel. Hasonló példákat találunk az 1Móz 24,1–66-ban (Ábrahám szolgája és Rebeka), az 1Móz 29,1–30-ban (Jákób és Ráhel) vagy a 2Móz 2,15–22-ben (Mózes és Cippóra).³⁵ A nő nem eladósorban lévő lány, hiszen öt férje volt, ennek ellenére a történet végén elfogadja Jézust Uraként (és vőlegényeként). A zsidók azt hitték, hogy a samaritánusok lányai a bölcsőtől kezdve menstruálnak, következésképpen minden samaritánus nőt eszközeikkel együtt tisztátalannak tekintettek. Ebből kifolyólag, ha Jézus ivott volna a korsóból, amit a samáriai asszony használt, tisztátalanná és beszennyezetté vált volna.³⁶

Jézus azzal kezdi a párbeszédet, hogy (felszólító módban) vizet kér az asszonytól. Ez emlékeztet minket a kereszten mondott szavaira (Jn 19,28), de itt Jézus a puszta víznél többre vágyik: beszélgetést akart kezdeményezni.³⁷ A nő válasza mutatja a találkozás szabálytalanságát. Van benne egy árnyalatnyi csúfondórosság is. Samaritánus szempontból a nő sértően kezdi válaszát (*pōs su Ioudaios*). Meghökken, mert nem érti, hogy egy zsidó (könnyen felismerhette a ruháiról) hogyan kérhet inni egy samáriaitól. Soha nem tapasztalt még hasonlót. János evangéliumában egyedül itt nevezik Jézust Ioudaiosnak. A Jn 4,9-ben olvasunk a zsidók és samaritánusok közötti ellenségeskedésről,³⁸ Jézus

³⁴ COHICK, Lynn (2017): The „Woman at the Well”: Was the Samaritan Woman Really an Adulteress? In: Glahn, Sandra L. (szerk.): *Vindicating the Vixens. Revisiting Sexualized, Vilified, and Marginalized Women of the Bible*. Grand Rapids, Michigan, Kregel Publications. 250.

³⁵ CULPEPPER, R. Alan (1983): *Anatomy of the Fourth Gospel. A Study in Literary Design*. Foundation and Facets: New Testament. Philadelphia, Fortress Press. 136.

³⁶ KOK (2017), 254.

³⁷ MOSER, Marion (2014): *Schriftdiskurse im Johannesevangelium. Eine narrativ-intertextuelle Analyse am Paradigma von Joh 4 und Joh 7*. Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament 2. Reihe 380. Tübingen, Mohr Siebeck. 55.

³⁸ MOLONEY, Francis J. (1998): *The Gospel of John*. Sacra Pagina Series, Vol. 4. A Michael Glazier Book. Collegeville, Minnesota, The Liturgical Press. 117.

azonban még így is az élő vízről kezd beszélni.³⁹ Ez a beszélgetés nem véletlenül történt: a találkozás példázza az elvet, hogy az emberek, akik Jézustól kapják a megváltásról szóló tanítást, nem érdemeik alapján lettek kiválasztva.⁴⁰ Az „élő víz” általában forrásvizet jelentett. Izrael száraz földjén az ilyen víz nagy értéket képviselt a ciszternák mozdulatlan vizével szemben (1Móz 26,19; 3Móz 14,5; Jer 2,13).⁴¹ Jézus azt mondja, ha a nő kérné, adna neki élő vizet. Az asszony ezt forrásvízként értelmezi. Aztán megkérdezi Jézust, hogyan lehet élő vize, ha nincsen korszója. Jézus elmagyarázza, hogyha azt a vizet inná, amit ő ad neki, soha többé nem szomjazna meg, és a víz kúttá válna benne, örök életre vezetve őt.⁴² A nő, még mindig szó szerinti értelemben folytatva a beszélgetést, lelkesedik az ötletért, hogy többé nem lenne szomjas, és nem kellene naponta járnia a kútra vízért.⁴³ Ágoston írja erről a szakasról: „Inni kér, és arról beszél, hogyan lehet szomjat oltani. »Ha ismernéd« mondja »az Isten ajándékát.« Isten ajándéka a Szentlélek.⁴⁴ Az ezt követő beszélgetésben a kommentárok különbözőképpen értékelik a nő egyéniségét. Néhányan udvariasnak, de tudatlannak tekintik, mert még mindig feltételezi, hogy Jézus fizikai vízről beszél. A legtöbben azonban pimasznak és szemtelennek tartják, aki gúnyolódik és nevet Jézuson. Feltételezve, hogy Jézus is sértegeti őt, megvédi a kút státuszát, sőt szentségét Jákób pátriárkával való kapcsolata miatt. Jézus ismét nem közvetlenül válaszol Jákób megemlézésére, de találóan beszél neki a lélek szomjúságáról,

³⁹ ZUMSTEIN, Jean (2008): *Évangile Selon Jean. Introduction et traduction de Jean Zumstein*. Collection Sources. Presses Univesitaires de France, Fondation Martin Bodmer, Paris. 13.

⁴⁰ CALVIN, John (1994): *John*. The Crossway Classic Commentaries. Wheaton, Illinois – Nottingham, England, Crossway Books. 93.

⁴¹ MÁTYÁS Ernő (1950): *János evangélioma. Írásmagyarázat*. A Sárospataki Kollégium Kiadványai. Dolgozatok a bibliai theologiai tudományok köréből. 2. Sárospatak, Sylvester. 83.

⁴² CHIBICI-REVNEANU, Nicolev (2007): *Die Herrlichkeit des Verherrlichten. Der Verständnis der δόξα im Johannesevangelium*. Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament 2. Reihe 231. Tübingen, Mohr Siebeck. 118.

⁴³ WAHLDE, Urban C. von (2010): *The Gospel and Letters of John. Volume 2. Commentary on the Gospel of John*. The Eerdmans Critical Commentary. Grand Rapids, Michigan – Cambridge, U.K., William B. Eerdmans Publishing Company. 172–179.

⁴⁴ AUGUSTINE (2006): Tractates on the Gospel of John 15.12. NPNF 1 14:108–9. In: Elowsky, Joel C. (szerk.): *John 1–10*. Ancient Christian Commentary on Scripture. New Testament IVA. Downers Grove, Illinois, InterVarsity Press. 148.

amit a Szentlélek olt, amikor hittel ajándékoz meg.⁴⁵ Mikor a nő élő vizet kér, Jézus válaszában azt kéri, hogy hívja oda a férjét. Ezen a ponton a samáriai asszony őszintén beszél, és elismeri, hogy nincs férje. Jézus az igazságnak ezt a pillanatát használja ki, hogy feltárja a nő egész életét, történetét és tragédiáját. Őt férje volt, és most együtt él egy másik férfival, aki nem a férje. Ez a párbeszéd egyik fordulópontja. A nő első válasza Jézushoz udvariatlan, nem használ tiszteletre méltó címet sem (4,9). Ezután viszont „uramnak” szólítja (4,11.15.19), a 19. versben pedig önként mondja prófétának. Mindazonáltal ezt az észrevételt arra használja, hogy próbára tegye Jézus választ a zsidók és samaritánusok istentiszteleti gyakorlata közötti különbségről szóló megosztó kérdésben. A két kultusközpont (a Garizím-hegy és Jeruzsálem) nemzedékek óta kölcsönös ellenségeskedés forrása volt. Jézus ismét átfordítja a megosztó témát a beszélgetés új szintre emelésével. Az igaz istentiszteletet nem földrajzi vagy kultikus központ kérdése határozza meg, hanem „lélek és igazság”.⁴⁶

A beszélgetés folytatása felfedi, hogy a samaritánusok és a nő tudnak a Messiás eljöveteléről, akit Krisztusnak neveznek. Feltehetjük, hogy Tahebre, József fiára gondolnak. Jézus kinyilatkoztatja neki, hogy ő a rég várt Messiás. A nő egyedi találkozásban részesül. Amikor Pilátus próbálja megtudni, hogy kivel van dolga, nem kap választ Jézustól, itt a kútnál azonban egy kitaszított és megvetett asszony a legegyszerűbb választ kapja Krisztustól. Eközben a tanítványok visszatérnek ételt hozva (a samaritánus falusiaktól, szóval jelentősebb konfliktusok nélkül be tudták szerezni). Önmagában már az megzavarja őket, hogy Jézus egy nővel beszél, és nem csak az a tény, hogy ez a nő samáriai. A nő vizet meríteni jött, de ezen egzisztenciális találkozás után teljesen elfeledkezett útja eredeti céljáról. Rohan vissza falubelije közé, hogy megossa élményét és kétségeit. Biblikusok állítják, hogy a samaritánus kultúrában elfogadták a nők tanúvallomását jogi ügyekben⁴⁷ (ellentétben a zsidó kultúrával). Amíg ő Sikárban van, a tanítványok beszélnek Jézussal. A magyarázat után, hogy az Atyának engedelmessé válni valóban táplálékot jelent számára, beszél nekik az aratásról, és arról, hogy a földek érettek

⁴⁵ FARMER, Craig S. (szerk.) (2014): *John 1–12*. Reformation Commentary on Scripture. New Testament IV. Downers Grove, Illinois, InterVarsity Press. 120.

⁴⁶ CULPEPPER, R. Alan (1998): *The Gospel and Letters of John*. Interpreting Biblical Texts. Nashville, Abingdon Press. 142.

⁴⁷ BOLYKI (2001), 128.

az aratásra. Ebben a kontextusban világos, hogy Jézus a samaritánusokra gondol,⁴⁸ akiknek learatása most kezdődik, és majd az ApCsel 8,1–25-ben folytatódik.

A nő a kútnál fontos szerepet játszik a falubeliek életében, és abban, hogy hittek Jézusban. A samáriai asszony a női tanítvány modellje, és valószínűleg a samáriai hívők képe is.⁴⁹ Saját falubelije számára válik misszionáriussá. Az asszony a kútnál Jézus követévé válva mutatja az utat a tanítványoknak a samaritánusok evangelizációjában.⁵⁰ Sikár lakosai lényegbevágó változást tapasztalnak, és meghívják a világ Megváltóját, hogy maradjon velük. Jézus elfogadja ezt a szokatlan meghívást, és velük marad két napig.

Jézus megmenti ezt az asszonyt. Felszabadítja, hogy elszakadjon múltjától és szokásaitól, ezáltal egy új társadalmi-vallási életstílus lehetőségét teremti meg számára.⁵¹ Ez a találkozás Isten üdvösségszerző küldetését mutatja, jól tükrözve Isten tervét. Ahogy egy nő játszott szerepet az Istentől való eltávolodás első lépésében, ugyanúgy a kútnál lévő asszony tette meg az első visszavezető lépést Istenhez, amikor Jézust Messiásként fogadta és közvetítette a samáriaiak felé.⁵²

Következtetések

Egy samaritánus asszony, a samáriaiak késői leszármazottja tengeti életét, és bujkál a déli hőségben, mikor váratlanul találkozik egy fiatal zsidó tanítóval. Az áthághatatlan szakadék lassan áthidalódik, miközben a zsidó férfi megszólítja a samáriai asszonyt. Mindaz, ami évszázadokon keresztül falként emelkedett és húzódott a két késői leszármazott között, lassan omladozni kezd egy banálisnak tűnő beszélgetés során. Kezdetben az asszony a kútnál ellenségként, zsidóként látta Jézust. Később azt kérdezte,

⁴⁸ TASKER, R. V. G. (1992): *The Gospel According to St. John. An Introduction and Commentary*. Tyndale New Testament Commentaries. Leicester (England) Inter-Varsity Press – Grand Rapids (Michigan), William B. Eerdmans Publishing Company. 78.

⁴⁹ CULPEPPER, R. Alan (1983): *Anatomy of the Fourth Gospel. A Study in Literary Design*. Foundation and Facets: New Testament. Philadelphia, Fortress Press. 137.

⁵⁰ MALICK, David E. (2018): *Narrative Art & Women in the Gospels and Acts. Selected Studies in the New Testament Narratives*. Eugene, Oregon, Wipf & Stock Publishers. 25.

⁵¹ KOK (2017), 263.

⁵² MALICK (2018), 33.

beszélgetőpartnere nagyobb-e az ősiüknél, Jákóbnál. Végül „Úrnak” nevezi, és prófétaként ismeri el, de még mindig kétségei vannak, hogy vajon ő-e a Krisztus (az általa használt *mēti* kérdő partikulát olyan kérdéseknél használták, melyeknél nemleges válaszra számítottak). Ennek ellenére tanúságot tesz róla, és feltételezzük, hogy végül samaritánus testvéreivel együtt Megváltóként ismeri őt el. Találkozása Jézussal különböző szakaszokon és fázisokon megy át. Míg Nikodémus és Jézus tanítványai gyakran félreértik, vagy egyáltalán nem értik Jézust, ez a nő egyre közelebb és közelebb kerül Jézushoz, mígnem igazi hívővé és misszionáriussá válik. Két nagyon különböző személy találkozik a kútnál, különböző nemzetet, vallást, nemet, kulturális hátteret képviselve, habár közös őskön osztoznak és dicsőítik Istent. Jézus gyengéd közeledése és nyitottsága lehetővé tesz nem csak egy hosszas és mély beszélgetést közöttük, hanem egy egzisztenciális találkozást, amely meghatározóan megváltoztatja az asszony életét és őszinte hívővé teszi, valamint Krisztus megbízottjává a samaritánusokhoz való küldetésben.

Felhasznált irodalom:

- ANDERSON, Robert T. – Terry, GILES, (2002): *The Keepers. An Introduction to the History and Culture of the Samaritans*. Peabody (Massachusetts), Hendrickson Publishers.
(2005): *Tradition Kept. The Literature of the Samaritans*. Peabody (Massachusetts), Hendrickson Publishers.
(2012): *The Samaritan Pentateuch. An Introduction to Its Origin, History, and Significance for Biblical Studies*. SBL Number 72. Atlanta, Society of Biblical Literature.
- ASHTON, John (2017): *Understanding the Fourth Gospel*. Second edition. Oxford, Oxford University Press.
- AUGUSTINE (2006): Tractates on the Gospel of John 15.12. NPNF 1 14:108–9. In: Elowsky, Joel C. (szerk.): *John 1–10*. Ancient Christian Commentary on Scripture. New Testament IVA. Downers Grove (Illinois), InterVarsity Press.
- BECKING, Bob (2007): Do the Earliest Samaritan Inscriptions Already Indicate a Parting of the Ways? In: Lipschits, Oded – Knoppers, Gary N. – Albertz, Rainer (szerk.) *Judah and the Judeans in the Fourth Century B.C.E.* Winona Lake, Indiana, Eisenbrauns.
- BENNEMA, Cornelis (2014): *Encountering Jesus. Character Studies in the Gospel of John*. Second edition. Fortress Press, Minneapolis.

- BEN-ZVI, Jizhak (1992): The Origin of the Samaritans and Their Tribal Divisions, In: Dexinger, Ferdinand – Pummer, Reihard (szerk.): *Die Samaritaner. Wege der Forschung*. Band 604. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- BOLYKI János (2001): „Igaz tanúvallomás”. *Kommentár János evangéliumához*. Kommentárok a Szentíráshoz. Budapest, Osiris Kiadó.
- BOTHA, J. Eugene (1991): *Jesus and the Samaritan Woman. A Speech Act Reading of John 4:1–12*. Supplements to Novum Testamentum, Vol. LXV. Leiden – New York – Kopenhága – Köln, E. J. Brill.
- BOWMAN, John (1975): *The Samaritan Problem. Studies in the Relationship of Samaritanism, Judaism, and Early Christianity*. Ford. Alfred M. Johnson, Jr. Pittsburgh Theological Monograph Series 4. Pittsburgh (Pennsylvania), The Pickwick Press.
- (szerk.) (1977): *Samaritan Documents Relating to Their History, Religion and Life*. Ford. John Bowman. Pittsburgh Original Texts and Translation Series 2. Pittsburgh (Pennsylvania), The Pickwick Press.
- CALVIN, John (1994): *John*. The Crossway Classic Commentaries. Wheaton (Illinois) – Nottingham (England), Crossway Books.
- CHIBICI-REVNEANU, Nicole (2007): *Die Herrlichkeit des Verherrlichten. Der Verständnis der δόξα im Johannesevangelium*. Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament, 2. Reihe. Tübingen, Mohr Siebeck. 231.
- COGGINS, R. J. (1975): *Samaritans and Jews. The Origins of Samaritanism Reconsidered*. Growing Points in Theology. Oxford, Basil Blackwell.
- COHICK, Lynn (2017): The “Woman at the Well”: Was the Samaritan Woman Really an Adulteress? In: Glahn, Sandra L. (szerk.): *Vindicating the Vixens. Revisiting Sexualized, Vilified, and Marginalized Women of the Bible*. Grand Rapids (Michigan), Kregel Publications.
- CULPEPPER, R. Alan (1983): *Anatomy of the Fourth Gospel. A Study in Literary Design. Foundation and Facets: New Testament*. Philadelphia, Fortress Press.
- (1998): *The Gospel and Letters of John*. Interpreting Biblical Texts. Nashville, Abingdon Press.
- FARMER, Craig S. (szerk.) (2014): *John 1–12*. Reformation Commentary on Scripture. New Testament IV. Downers Grove (Illinois), InterVarsity Press.
- FELDMAN, Louis H. (1996): *Studies in Hellenistic Judaism. Arbeiten zur Geschichte des Antiken Judentums und des Urchristentums XXX*. Leiden – New York – Köln, E. J. Brill.
- HJELM, Ingrid (2000): *The Samaritans and Early Judaism. A Literary Analysis*. Journal for the Study of the Old Testament Supplement Series 303. Copenhagen International Seminar 7. Sheffield Academic Press, Sheffield.

- (2004): *Jerusalem's Rise to Sovereignty. Zion and Garizim in Competition*. Journal for the Study of the Old Testament Supplement Series 404. Copenhagen International Seminar 14. London – New York, T&T Clark International.
- HORST, Pieter W. van der (2006): *Jews and Christians in Their Greco-Roman Context. Selected Essays on Early Judaism, Samaritanism, Hellenism, and Christianity*. Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament 196. Tübingen, Mohr Siebeck.
- KARTVEIT, Magnar (2009): *The Origin of the Samaritans*. Supplements to Vetus Testamentum Vol. 128. Leiden – Boston, Brill.
- KNOPPERS, Garry N. (2012): Samaritan Conceptions of Jewish Origin and Jewish Conceptions of Samaritan Origins: Any Common Ground? In: Frey, Jörg – Schattner-Rieser, Ursula – Schmid, Konrad (szerk.): *Die Samaritaner und die Bibel. The Samaritans and the Bible. Historische und literarische Wechselwirkungen zwischen biblischen und samaritanischen Traditionen. Historical and Literary Interactions between Biblical and Samaritan Traditions. Studia Judaica Band 70. Studia Samaritana Band 7*. Berlin – Boston, De Gruyter.
- (2013): *Jews and Samaritans. The Origins and History of Their Early Relations*. Oxford, Oxford University Press.
- KOK, Jacobus (Kobus) (2017): *New Perspectives on Healing, Restoration and Reconciliation in John's Gospel*. Biblical Interpretation Series, Vol. 149. Leiden – Boston, Brill.
- MALICK, David E. (2018): *Narrative Art & Women in the Gospels and Acts. Selected Studies in the New Testament Narratives*. Eugene (Oregon), Wipf & Stock Publishers.
- MÁTYÁS Ernő (1950): *János evangélioma. Írásmagyarázat*. A Sárospataki Kollégium Kiadványai. Dolgozatok a bibliai teológiai tudományok köréből. 2. Sárospatak, Sylvester.
- MOLONEY, Francis J. (1998): *The Gospel of John*. Sacra Pagina Series, Vol. 4. A Michael Glazier Book. Collegeville (Minnesota), The Liturgical Press.
- MOR, Menachem (1989): The Samaritans and the Bar-Kokhbah Revolt, In: Crown, Alan D. (szerk.): *The Samaritans*. Tübingen, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck).
- MORGENSTERN, Matthew (2010): *הברכה המשולשת בתורה* The Hebrew, Aramaic and Arabic Versions of the Samaritan Pentateuch, In: Mor, Menachem – Reiterer, Friedrich V. (szerk.): *Samaritans: Past and Present. Current Studies. Studia Judaica Band 53, Studia Samaritana Band 5*. Berlin – New York, De Gruyter.
- MOSER, Marion (2014): *Schriftdiskurse im Johannesevangelium. Eine narrativ-intertextuelle Analyse am Paradigma von Joh 4 und Joh 7*. Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament, 2. Reihe. Tübingen, Mohr Siebeck. 380.

- NODET, Étienne (1997): *A Search for the Origins of Judaism. From Joshua to the Mishnah*. Ford. Ed Crowley. Journal for the Study of the Old Testament Supplement Series 248. Sheffield, Sheffield Academic Press.
- (2010): *Samaritains, Juifs, Temples*. Cahiers de la Revue Biblique 74. J. Pende, Gabald et Cie Éditeurs.
- (2011): Israelites, Samaritans, Temples, Jews, In: Zsengellér József (szerk.): *Samaria, Samaritans, Samaritans. Studies on Bible, History and Linguistics. Studia Judaica* Band 66. *Studia Samaritana* Band 6. Berlin – Boston, De Gruyter.
- (2014): Editing the Bible: Alexandria or Babylon? In: Thompson, Thomas L. – Wajdenbaum, Philippe (szerk.): *The Bible and Hellenism. Greek Influence on Jewish and Early Christian Literature*. Copenhagen International Seminar. Durham, Acumen.
- PUMMER, Reinhard (2016): *The Samaritans. A Profile*. Grand Rapids (Michigan) – Cambridge (U.K.), William B. Eerdmans Publishing Company.
- (2004): *Die Vokale des Gesetzes. Die samaritanische Lesetradition als Textzeugin der Tora*. Beihefte zur Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft Band 339. Berlin – New York, Walter de Gruyter.
- SCHORCH, Stefan (2011): The Samaritan Version of Deuteronomy and the Origin of Deuteronomy, In: Zsengellér József (szerk.): *Samaria, Samaritans, Samaritans. Studies on Bible, History and Linguistics. Studia Judaica*, Band 66. *Studia Samaritana*, Band 6. Berlin – Boston, De Gruyter.
- SCHUR, Nathan (1989): *History of the Samaritans*. Beiträge zur Erforschung des Alten Testaments und des Antiken Judentums, Band 18. Frankfurt am Main – Bern – New York – Párizs, Peter Lang.
- TASKER, R. V. G. (1992): *The Gospel According to St. John. An Introduction and Commentary*. Tyndale New Testament Commentaries. Leicester (England), Inter-Varsity Press – Grand Rapids (Michigan), William B. Eerdmans Publishing Company.
- TSEDAKA, Benyamim (2017): *Understanding the Israelite-Samaritans from Ancient to Modern*. Jerusalem, Carta Jerusalem.
- WAHLDE, Urban C. von (2010): *The Gospel and Letters of John. Volume 2. Commentary on the Gospel of John*. The Eerdmans Critical Commentary. Grand Rapids (Michigan) – Cambridge (U.K.), William B. Eerdmans Publishing Company.
- ZANGENBERG, Jürgen (1994): *SAMAREIA. Antike Quellen zur Geschichte und Kultur der Samaritaner in deutscher Übersetzung. Texte und Arbeiten zum neutestamentlichen Zeitalter* 15. Tübingen – Basel, Francke Verlag.
- ZUMSTEIN, Jean (2008): *Évangile Selon Jean*. Introduction et traduction de Jean Zumstein. Collection Sources. Paris, Presses Univésitaires de France, Fondation Martin Bodmer.